

PODACI O TVRĐAVAMA U DERVENTI I TRAVNIKU IZ POČETKA XIX STOLJEĆA

Interesovanje Austrije za balkanske zemlje, u prvom redu za Bosnu i Srbiju, bilo je vrlo živo i imalo je za neposredan cilj osvajanje ovih zemalja. Od turskog poraza pod Bečom 1683 izložene su naše zemlje južno od Save i Dunava austriskoj ekspanziji. Mnoga naselja su u toku ratova nestala ili su bila vrlo oštećena. Tako su za vrijeme vojničke ekspedicije princa Eugena Savojskog, neposredno poslije turskog poraza kod Sente (1697), stradala ili uništena sva važnija naselja od Broda do Sarajeva. Povratak ove ekspedicije pratio je požar u kome su nestali mnogi gradovi. U XVIII stoljeću, između Požarevačkog i Beogradskog mira (1718—1739), ustvari je nastavljena politika osvajanja turskih balkanskih zemalja, ali s manje uspjeha. Sjeverni pojas Bosne uz Savu i sjeverna Srbija bile su pod austriskom vlašću. I tada su nestajali gradovi, ali su poslije Beogradskog mira obnavljani. Baš u bosanskim gradovima, većim i manjim, ležala je ona otporna snaga sa kapetanima i njihovom vojskom, o koju se razbijala navala Austrije. Potkraj XVIII stoljeća za vladavine Josipa II (1780—1790) oživljuju stari planovi, kada se opet pokušalo sa prodiranjem na Balkan. Za ovo doba je karakteristično što se vojni i politički krugovi Austrije pripremaju mnogo ranije za osvajanje, i to već od 1783, kad čitav niz stručnih oficira prelazi u Bosnu i Srbiju da ispituju teren, raspoloženje naroda, da prikupljaju materijal za izradu karata, da crtaju planove bosanskih gradova, da ih opisuju i da prikupljene podatke čak štampaju u posebnim knjigama. Oni prevode i tursko djelo kadije Omer efendije iz Bos. Novog koje opisuje drugi rat Karla VI u Bosni.¹ Na osnovu njihova materijala može

se dobiti približno vjerna slika odbranbene snage Bosanskog i Beogradskog pašaluka. Sav pripremni rad je imao da posluži za izvođenje rata od 1788 do 1791, koji je u Bosni dobio naziv Dubičkog rata, a u Srbiji Kočine Krajine.

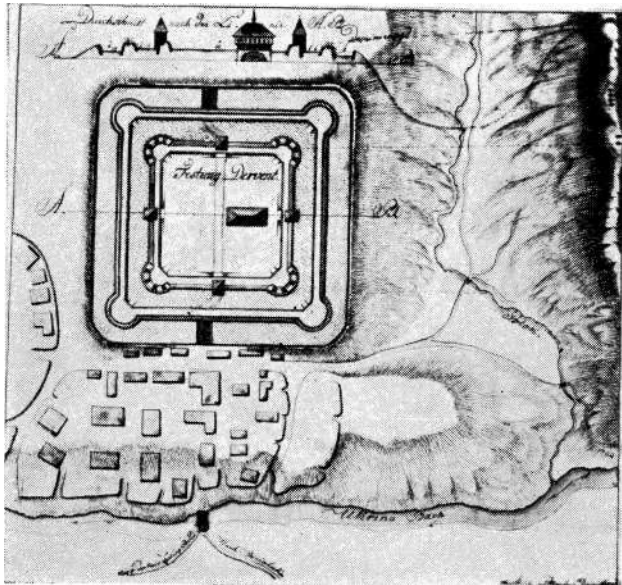
Sav pripremni rad Austrije na području Srbije ispitao je i objavio profesor dr. Dušan Pantelić u brojnim radovima objavljenim u izdanjima Srpske akademije nauka.² Ovo doba bosanske istorije nije obrađivano na osnovu austriskog materijala, a za istoriju naših gradova i njihovu ulogu u odbrani Bosne od austriske ekspanzije on je od neobične važnosti. Prve modernije karte Srbije i Bosne potiču iz ovog doba. Tako je Simkova karta postala na osnovu materijala koji su prikupili brojni austriski vojni stručnjaci, kartografi.³

Putovanja ovih austriskih stručnih oficira bila su za turske vlasti tajna. Obično su išli pod plaštem trgovaca, sveštenika ili svešteničkih slugu. I pravoslavni i katolički sveštenici su pomagali ovu akciju u nadi da će uz pomoć Austrije doći do oslobođenja ovih zemalja ispod turske vlasti. Ne ulazeći u političku stranu ove smišljene austriske akcije, za nas je važno da je baš zahvaljujući ovakvoj aktivnosti ostalo mnogo zabilježenog, nacrtanog i opisanog gradiva za rekonstrukciju stanja naselja u Srbiji i Bosni potkraj XVIII stoljeća. Među brojnim ljudima koji su išli u Srbiju treba spomenuti graničarskog oficira, a kasnije konzula u Travniku Mitesera, koji je dao

² Spominjemo samo dva najvažnija Pantelićeva rada iz ove oblasti: Uhođenje Srbije pred Kočinu Krajinu, Glas SAN, br. CLIII, Beograd 1936, i Vojno-geografski opisi Srbije pred Kočinu Krajinu od 1783 i 1784 god., Spomenik SAN LXXXII, Beograd 1936.

³ E. Richter. Prilozi zemljopisu Bosne i Hercegovine, GZM, XVII/1905, str. 269.

¹ Kurze geographisch-statistische Beschreibung des Königreichs Bosniens, Wien 1789; Die Kriege in Bosnien in Jahren 1737, 1738 und 1739, Wien 1789 (prevoe Johann N. Dubsy).

Plan grada Dervente

odličan opis srednje Srbije (1784).⁴ Kasniji Miteserov rad je od neobične važnosti za istoriju Bosne u prvim decenijama XIX stoljeća. Vrlo vješt u izvođenju šakljivih zadataka, tajnog uhođenja i pribiranja materijala koji su imali da posluže austriskoj armiji za njen prodor, Miteser je stekao sigurnu vojničku karijeru. Rođen u Zemunu (1757), Miteser je kao graničarski oficir poznao odlično prilike svoga vremena, i pored poslova na geografskom snimanju Srbije u Laudonovom štabu, vršio je neobično delikatne uloge u doba pred Prvi srpski ustanak, kad je bio u vrlo živim vezama sa srpskim knezovima i spahijama Beogradskog pašaluka. Kao komandant mjesta u Zemunu od 1790 do 1807, Miteser je imao prilike da odlično upozna ondašnje burne prilike, i sa tog mjesta je otišao u Bosnu za austriskog konzula. Na položaj konzula u Travniku imenovan je u novembru 1807, a tada je bio u činu potpukovnika.⁵ Karakteristično je da su svatri austriska konzula u Travniku, od otvaranja konzulata 1808 do prekida rada konzularne službe u Bosni 2 jula 1820, bili vojnici (Miteser, Paulić i Simbšen). Nije to bilo slučajno. Svi su oni bili odlični poznavaoци prilika i kao vojnici imali su da posluže krajnjem cilju Austrije, osvajanju Bosne.

U doba napoleonskih ratova Bosna je postala važna oblast u planovima francuske orijentalne politike. U smislu te politike otvoren je francuski konzulat u Travniku 1806, a prvi francuski kon-

⁴ Miteserovu kratku biografiju dao je Pantelić u svome radu, *Vojno-geografski opisi Srbije pred Kraljinu Krajinu od 1783 i 1784 god.* U ovoj knjizi objavljen je Miteserov Opis Srednje Srbije, 1784, str. 57–102.

⁵ Ibid., str. 2.

zul Pjer David došao je u Travnik 17 februara 1807. I u doba Republike postojao je interes Francuza za Balkan, te je u Travniku postojala francuska konzularna agencija od 1793 do 1797.⁶ Jačanje francuskog uticaja u oblasti koju je smatrala Austrija kao područje svoje političke i ekonomske ekspanzije vodilo je i aktivnosti Austrije u Bosni i suzbijanju francuskog uticaja. Tako je došlo do otvaranja austriskog generalnog konzulata u Travniku, 1808, za čije je otvaranje dala Porta pristanak 21 jula 1807.

Vidjeli smo da je pao izbor na potpukovnika Josipa P. Mitesera u novembru 1807. U proljeće 1808 (mart) uputio se prvi austriski generalni konzul u Bosnu. Na ovom putu u Travnik, Miteser je ostao u Derventi, gdje se zadržao, što u Derventi što u Slavonskom (Carskom) Brodu, oko dva mjeseca. Iako se sasvim sigurno ne zna zbog čega je zamjenik derventskog kapetana Osmanbeg Begović, zvani i »Veliki«, zadržavao ovako dugo austriskog diplomatu i stvarno ga ometao u vršenju njegove misije, po izvjesnim znacima i podacima koji govore o tome zadržavanju, a koje je dao francuski generalni konzul Pjer David, može se sa dosta sigurnom vjerovatnošću pretpostaviti da je u ovu aferu bio umiješan baš francuski generalni konzul.⁷ Za derventskog kapetana nije bio dovoljan dokumenat sultanov berat koji je uza se imao Miteser, već je tražio putne dokumente koje je imao da izda travnički vezir. Kad se ima u vidu da je bosanski vezir toga vremena, Ibrahim-paša, bio čovjek koji je izražavao simpatije za Francusku i isticao se svojim frankofilstvom, onda nije teško shvatiti da je mogao prodrijeti francuski uticaj, koji je doveo do ove neobične afere. Poslije čekanja od skoro dva mjeseca Miteser je napokon stigao u Travnik 11 maja 1808 god.⁸

Ovo zadržavanje na prikazu derventske afere imalo je za posljedicu jedan za nas vrlo važan Miteserov rad. Kao stručnjak za geografska snimanja, a usto čovjek koji je imao dar odličnog vojnog zapažanja, Miteser je iskoristio vrijeme zadržavanja u Derventi da izradi plan derventske tvrđave i uoči njenu strategisku važnost, a u isto vrijeme da upozna detalje ove tvrđave, kao i njene nedostatke koje je imala da koristi austriska armija u njenom prodiranju u Bosnu. Kad se

⁶ Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, *Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća*, *Istorijsko-pravni zbornik*, sv. 3–4, Sarajevo 1950, str. 247–248. Napominjemo da je ovaj rad imao za glavne izvore izvještaje gen. konzula Mitesera i Simbschena.

⁷ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, *Djela Naučnog društva NRBIH*, knj. V, Sarajevo 1954, str. 174–175.

⁸ H. Kreševljaković i H. Kapidžić, o. c., str. 174 do 175.

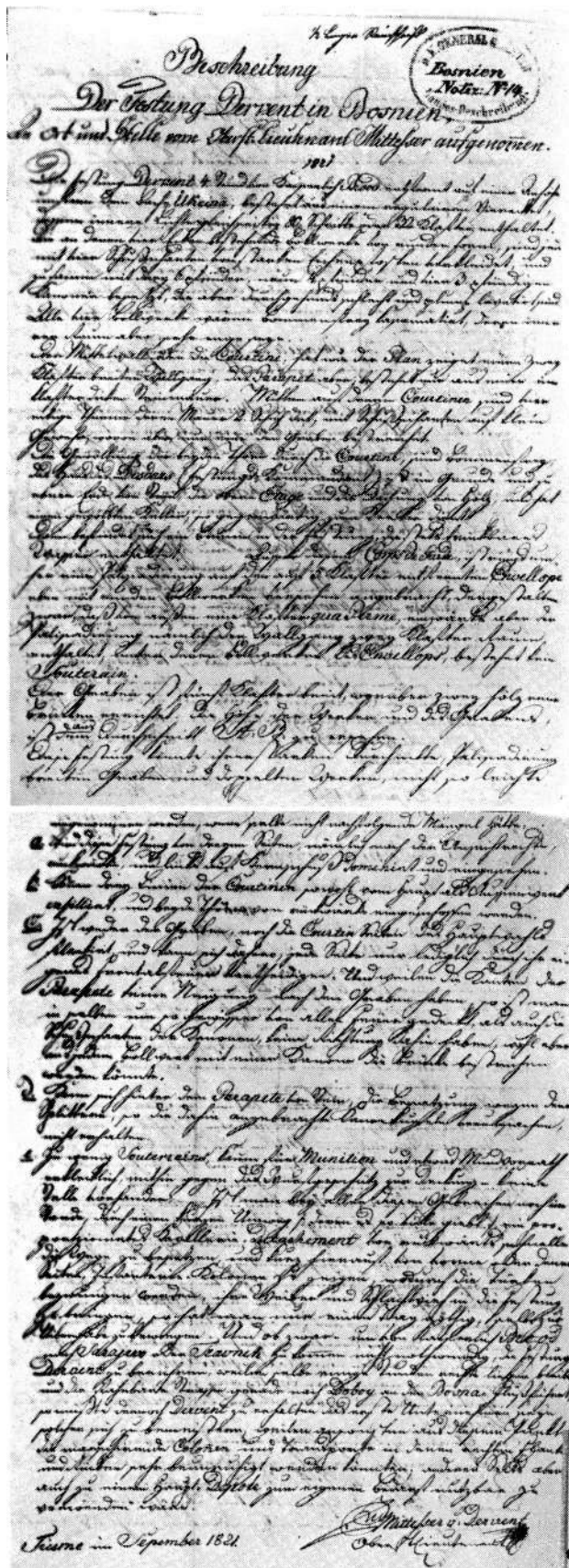
ima u vidu da danas nema ni traga od derventskog grada, a nije se sačuvao nijedan drugi opis, onda će biti jasno od kakve je važnosti za istoriju bosanskih gradova Miteserov crtež plana grada Dervente kao i njegov opis koji donosimo u cjelini, u prevodu s njemačkog jezika.

Miteser je napisao jedan memoar o Bosni uz koji je trebalo da se pojavi kao dokumentacija prikaz bosanskih gradova i puteva od Save do Travnika. Šta je rukovodilo Mitesera da se baš u ovo vrijeme bavi planovima za osvajanje Bosne, kad se zna da je Austrija bila zauzeta borbom protiv Napoleona i bila član gotovo svih protivnapoleonovskih koalicija, ne zna se. Istina, David spominje da je Miteser izjavio u jednom razgovoru sa sekretarom francuskog travničkog konzulata Šomet Defoseom (Chaumette Defosses) da se austrijska vojska koncentriše na granicama Turske i da su u Slavonskom Brodu podignuta velika skladišta za municiju i hranu.⁹ Teško je vjerovati u ova zapažanja francuskih diplomata u ovo vrijeme, ali je karakteristično za držanje Francuske i za njene planove da eventualno Austrija ne preteče Francusku u Bosni i ne suzbije njen politički i ekonomski uticaj. Nije isključeno da se Miteser htio najzad da pretstavi Meternihu kao čovjek koji je znao da se koristi svim mogućnostima upoznavanja zemlje, koja dolazi u sferu austrijskog interesovanja. Zahvaljujući tome svestranom interesovanju austrijskog generalnog konzula u Bosni, danas smo u mogućnosti da se upoznamo s njegovim radovima iz oblasti onovremenog tehničkog snimanja bosanskih gradova, koji po stilu i ukusu pretstavljaju čovjeka koji je imao vanredan dar zapažanja. Crteži Doboja, Tešnja i Travnika koje je dao Miteser predstavljaju, u svakom slučaju, izvanrednu majstorsku vještinu ovog iskusnog tehničara i crtača.

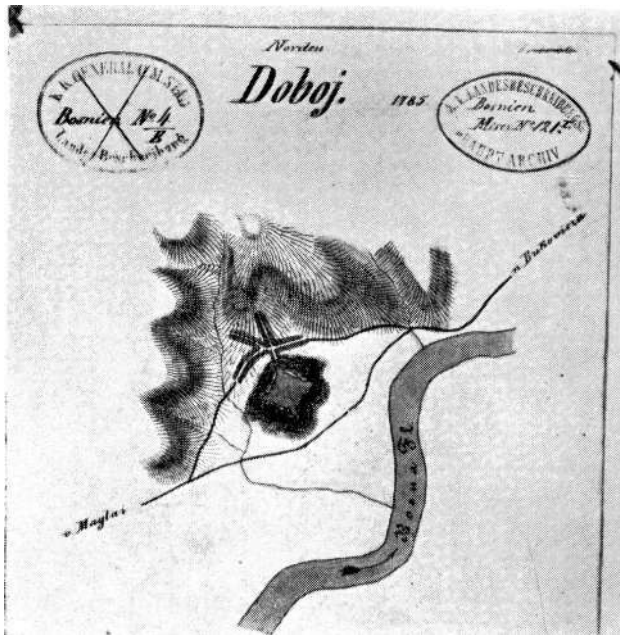
Najzad da nešto kažemo o Miteseru kao čovjeku koji je dao čitav niz izvještaja, koji daju odličnu građu za statistiku stanovništva naših gradova, za približan pregled stanovništva, sjedište kapetanija i kadiluka i za ekonomsku konkurenciju između Austrije i Francuske u doba takozvane Kontinentalne blokade, čije su se posljedice jasno ocrtavale u našim zemljama, kad je kroz Bosnu vodio poznati put od Soluna preko Skoplja, Prištine, Sarajeva i Kostajnice u Ilirske Provincije (1810).¹⁰ Miteser se trudio da trgovinu okrene njenim prirodnim tokom dolinom Bosne prema Slavonskom Brodu. Razumije se, ova Miteserova djelatnost nije ni izdaleka ispitana.

⁹ Vjekoslav Jelavić, Iz prepiske francuskog generalnog konzulata u Travniku u godinama 1807–1814, GZM, XVI/1904, str. 458, 462 i 464.

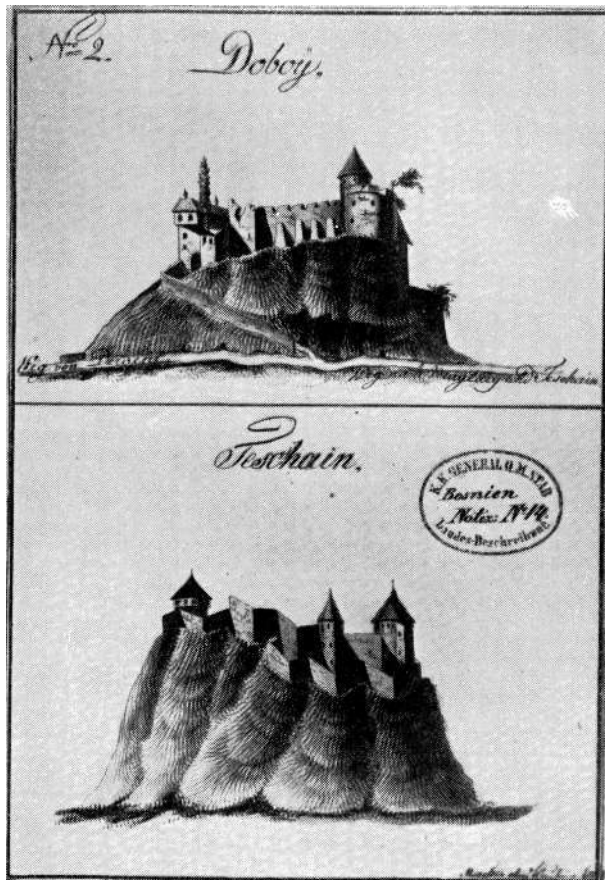
¹⁰ U Bečkom Državnom arhivu (Haus, Hof- und Staatsarchiv) pod St. K. Konsulate Travnik, fasz, 52, nalazi se ogroman materijal koji sadrži brojne izvještaje austrijskih generalnih konzulata Mitesera, Paulicha i Simbschena.

Opis derventskog grada (original)

Položaj dobojskog grada

Crtež dobojskog i tešanjskog grada

J. P. Miteser je ostao u Travniku do kraja aprila 1811, kad je stavljen u penziju po molbi. Kao penzioner Miteser se živo sjećao Bosne i, izgleda, da mu je naročito u sjećanju ostala derventska afera. On je želio da se s ovim događajima iz svoje konzulske karijere životno veže za Bosnu i tražio je plemićku titulu koju mu je car na predlog Dvorskog ratnog vijeća i dao 1813 s nazivom: od Dervente. Izgleda da se ovaj novi plemić »von Dervent« htio tako da oduži čuvenom zamjeniku derventskog kapetana, Osmanbegu Begoviću.

Sigurno je da je Miteser crtao plan derventskog grada za vrijeme svog boravka u Derventi, a opis grada je napisao u Rijeci u septembru 1821, gdje je bio komandant mjesta od 1815 do 1826. Sigurno je da crtež plana derventskog grada nije mogao raditi po sjećanju, dok mu je ovaj plan mogao da posluži za opis.

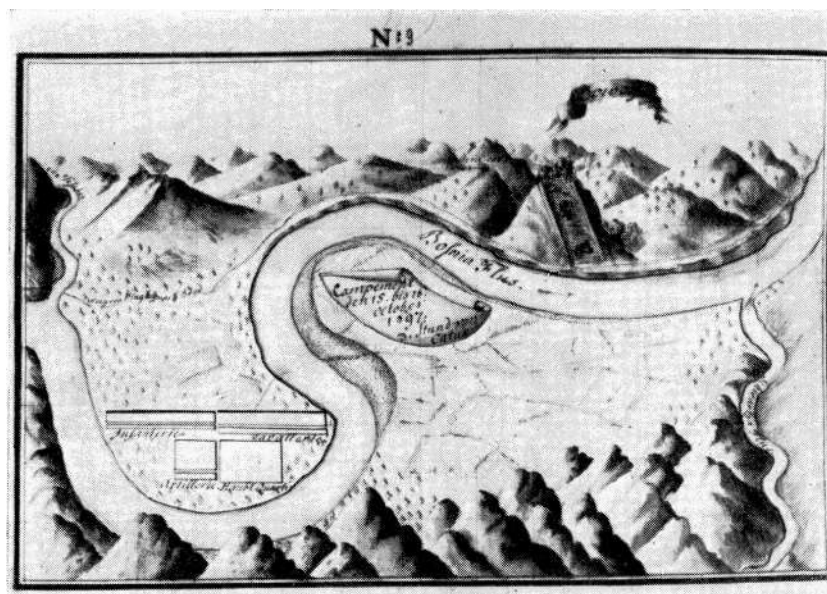
Napokon, da kažemo nešto i o završetku ovog poznatog graničarskog oficira i diplomate. Miteser je konačno penzionisan 1826 i živio je kao penzioner u Varaždinu, Bratislavi i napokon u Beču, gdje je nađen njegov leš u Dunavu blizu Pratera 8 maja 1833. Izgleda da je pogođen srčanom kapljom pao u Dunav.¹¹

Derventski grad je postao sjedište vrandučkog kapetana 1773, a ne da se utvrditi tačno kad je nastao. Grad je svakako postojao prije navale austrijske vojske u Bosnu 1716 kad je bio zauzet i razoren. Grad je obnovljen po povlačenju austrijske vojske i pridavata mu je važnost zbog blizine Carskog odnosno Slavenskog Broda. Zbog strategijskog položaja bilo je nužno da se izgradi jaka tvrđava, koja je mogla bar donekle da parira austrijskoj brodskoj tvrđavi. Iz turskih izvora se zna da je ovaj grad više puta popravljan (1750, 1777 i 1778). Opravke grada padaju, kako se vidi, pred Dubički rat 1788—1791. Važnost grada je svakako porasla otkako je postao sjedište Vrandučke odnosno Derventske kapetanije.¹²

Već je rečeno da danas nema traga derventskom gradu, čije su posljednje ostatke srušile austrijske vlasti oko 1890. Po svoj prilici grad se nalazio na najvišoj tački Dervente, u blizini zgrade

¹¹ Dr. Dušan Pantelić, Spomenik, LXXXII, str. 3.

¹² H. Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, str. 174—175.

Položaj dobojskog grada

Učiteljske škole. Karakteristično je da se u Bosni nalazi malo gradova s dvostrukim redom bedema, palisadom i dvostrukim jarcima (hendecima), kao što je slučaj u Derventi. Takav oblik imao je Bužim u Krajini. Zbog svega toga donosimo prevod Miteserova opisa derventskoga grada i prilazemo original sa planom grada.¹³

Opis derventskog grada glasi:

»Opis tvrđave Dervente u Bosni, napravljen na licu mjesta od potpukovnika Mitesera.

Tvrđava Derventa udaljena je četiri sata od Carskog Broda i leži na uzvišici nedaleko potoka Ukrine; sastoji se od pravilnog četverougla čiji unutrašnji prostor sadrži sa svake strane 80 koraka ili 32 hvata. Na četiri ugla nalaze se tabije okrugla oblika od kojih svaka ima po četiri puškarnice zaštićene čvrstim hrastovim direcima, naoružane zajedno sa tri topa od 6 funti, devet od 4 i četiri od 3 funte, ali su svi loši i nezgrapno lafetirani. Sve četiri tabije imaju kazamate (podzemne prostorije) i zaštićene su time od bombi, ali njihov unutrašnji prostor je vrlo tijesan.

Srednji bedem ili kurtina (die Courtine) ima, kao što plan pokazuje, bedemski hodnik širok dva hvata, a grudobran se sastoji od kamenog zida debelog jedan hvat. U sredini ovih srednjih bedema nalaze se četiri uglaste kule čiji je zid deo dvije stope, sa puškarnicama za male puške, od kojih, međutim, samo jedna briše jarak.

Svodovi dviju kapija kroz srednji bedem (kurtinu) zaštićeni su od bombi. Kuća dizdara (ko-

¹³ Adekvatan prevod Miteserovih opisa derventske i travničke tvrđave izvršio je Rikard Kuzmić, profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

¹⁴ Ratni arhiv u Beču, Kartensammlung, K VII, m. 28,

mandanta tvrđave) ima temelje i prizemlje od kamena, dok je gornji kat i krov od drveta, a podrum je presvođen koji sada služi kao zatvor.

Nadalje se u tvrđavi nalazi bunar koji uvijek sadrži pitku vodu. Osim ove stražarnice (Corps de Garde)¹⁵ napravljena je svuda naokolo palisada na pet hvata udaljenom pojasu, koji je također zaštićen okruglim tabijama (bastionima), i to tako da izvana ima jedan hvat ... prema unutra, dok palisada, to jest bedemski hodnik sadrži dva hvata prostora; ispod pojasnih tabija nema suterena. Jarak je širok pet hvata a preko njega vode dva drvena mosta. Visina utvrda i jarka može se razabrati iz presjeka *A : B*.

Ova tvrđava ne bi se lako mogla osvojiti zbog njenih snažnih usjeka, palisade, širokog jarka i dvostrukih utvrđenja, kada ne bi imala sljedeće nedostatke:

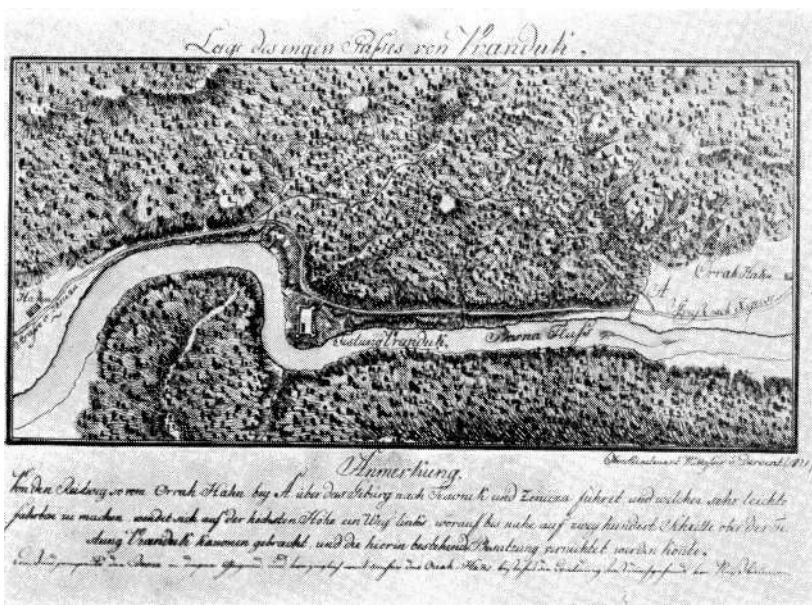
a) Ova tvrđava se može sa tri strane, to jest s lica, s leđa i s lijeve strane dominirati i pregledati za pune pogotke.

b) Tri linije srednjih bedema mogu se i prema glavnoj a i vanjskoj utvrdi brisati i obje kapije sa zadnje strane zatvoriti.

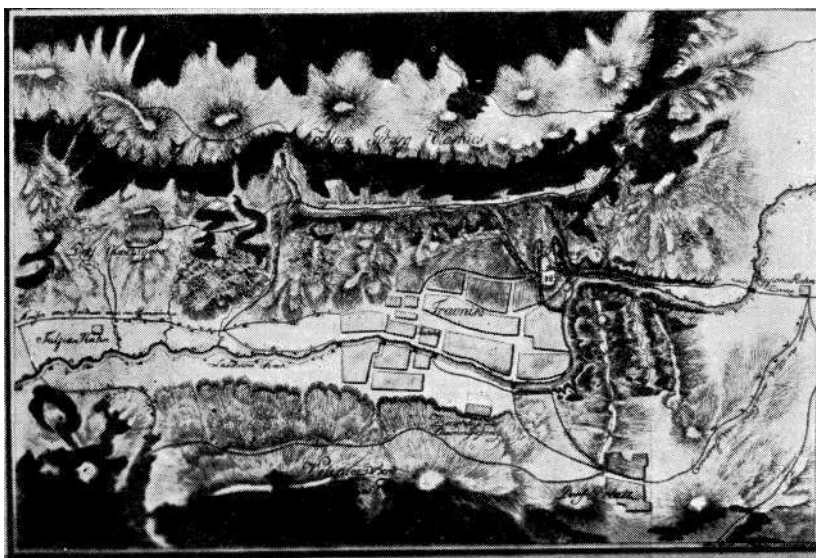
c) Ni jarak niti strane glavnog bedema nisu s boka utvrđene, tako da se svaka strana može braniti samo svojom vlastitom frontalnom vatrom. I kako uglovi grudobrana nemaju nagiba prema jarku, zaštita u ovome od svake vatre tim je sigurnija što niti puškarnice (mazgale) topova nisu upravljene prema istom, nego se samo iz svake tabije može brisati most pomoću jednog topa.

d) Posada ne može da se održi iza kamenog grudobrana zbog komada (Splitter) koje stvaraju pogoci topovskih zrna.

¹⁵ »Corps de Garde« odgovara izrazu »kapikula« na gradskim vratima.

Položaj Vrandučkog klanca

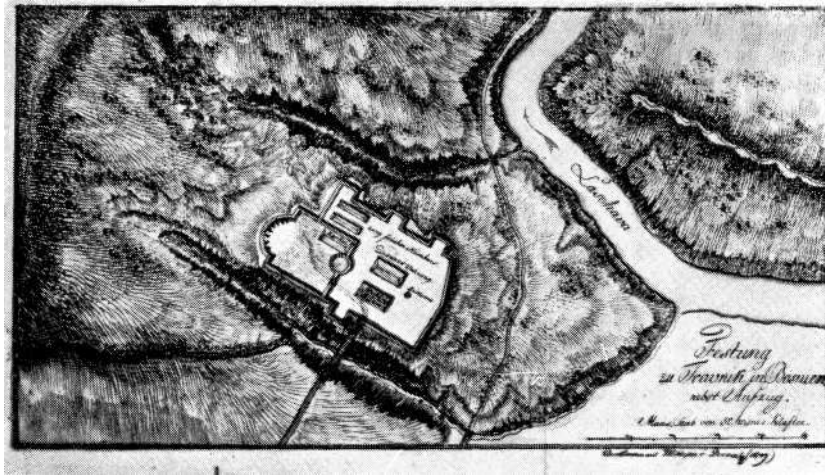
Plan travničke tvrđave i varoši

e) Nema dovoljno podruma, tek koliko je potrebno za municiju (džebhanu) i nešto hrane (zahire), dakle, nema mjesta za sklanjanje od zrna. Ako, pored svih ovih slabosti, ima mogućnosti da se kratkim prečcem, kakvih ima vrlo mnogo, pripravi odgovarajuće konjičko odjeljenje da s leđa brzo zaposjedne puteve i da se odmah iza toga sprijeda ili sa strana pokaže pješadiska kolona, čime bi Turci bili prisiljeni da povuku svoje žene i stoku za klanje u tvrđavu, onda bi bio dovoljan jedan dan da se ta tvrđava prisili na predaju. Iako se nije potrebno primaknuti tvrđavi Derventa, ako treba doći iz Carskog Broda u Sarajevo ili Travnik, jer tvrđava ostaje nekoliko sati udesno, jer glavni put vodi u Doboju duž same rijeke Bosne, ipak bi zauzimanje Dervente morao

biti prvi pothvat u cilju gospodarenja nad putem, jer bi inače na ovoj tački kolone i transporti na maršu mogli biti vrlo uznemirivani s desnog boka i s leđa; osim toga ona bi se mogla upotrebiti kao glavno skladište za vlastitu potrebu.

Rijeka, u septembru 1821. J. P. Miteser, potpukovnik.

U daljem prikazivanju gradova Miteser se zadržava samo na sličnim crtežima gradova Doboja i Tešnja. On je najprije dao kratku ubikaciju dobojskog grada a zatim je nacrtao grad, koji predstavlja besumnje jedini dosad poznati prikaz izgleda ove tvrđave. Napokon, crtež dobojskog grada predstavlja jedinstven primjer solidnog rada koji pokazuje cjelinu i daje odličnu moguć-

Plan travničke tvrđave

nost za restauraciju ove tvrđave, čiji ostaci i danas privlače pažnju turista.¹⁶ Isto je tako vrijedan pažnje i crtež tešanjskog grada.¹⁷

Miteser je uočio važnost prirodnog puta koji pruža dolina rijeke Bosne za najuspješniji prodor u zemlju. I on je uočio, kao mnogo ranije princ Eugen Savojski (1697), važnost Vrandučkog grada i ukazao na mogućnost da se ta tvrđava koja dominira klancem izbjegne. Zato je napravio situaciju klanca rijeke Bosne od Orah-hana do iza Vranduka i pokazao vrlo vješto terensku skicu koja pokazuje mogućnost obilaženja tvrđave i njeno paralisanje. Zbog toga donosimo prevod bilješke uz skicu Vrandučkog klanca:

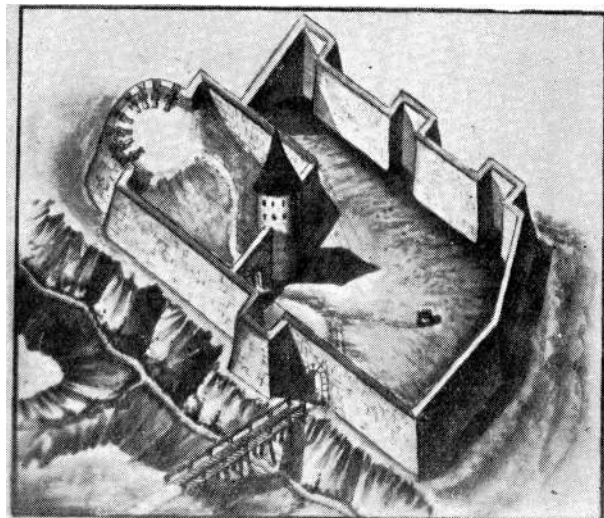
»Položaj Vrandučkog klanca. — Napomena. Sa jahaćeg puta, koji vodi od Orah-hana kod A preko brda u Travnik i Zenicu i koji bi se vrlo lako mogao učiniti prometnim za kola, odvaja se na najvišoj visini jedan put ulijevo na koji se mogu dovesti topovi na 200 koraka udaljenosti nad tvrđavu Vranduk, čime bi se mogla uništiti posada u njoj. Tri sata preko Bosne u ovom kraju, odnosno svuda unaokolo oko Orah-hana, šume se sastoje gotovo isključivo od orahovih stabala.«¹⁸

¹⁸ Ratni arhiv u Beču, Kartensammlung, K VII, m 28.

¹⁶ Literatura o dobojskom gradu nalazi se kod Kreševljakovića, Stari bosanski gradovi, Naše starine, I, Sarajevo 1953, str. 21. Po Bodenštajnu, Derventa je imala 300 kuća.

Ovdje je dodata slika Doboja iz kartoteke Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Sarajevu. DAB, St. Konsulate Travnik. Miteser u jednoj bilješci svoga izvještaja o Bosni (Kurze Beschreibung derjenigen Ortschaften so in dem Konigreiche Bosnien nahe an Sau und Bosna Fluss liegen) kaže o Doboju: »Diese Festung ist mit etwas Artillerie versehen, umweit davon ist das Wasser Usora genannt auf welcher keine Brücke sich befindet weder durchgewatet und durchgeritten werden, auch der Fluss Bresce hier vorbeil«. Dobjoj ima 70 kuća.

¹⁷ Literatura o tešanjskom gradu navedena je kod Kreševljakovića, Stari bosanski gradovi, str. 21; Miteser je u navedenom opisu za Tešanj naveo ovo: »Von Dervent aus geht der Weg über Gebirg nach Tessian, dieses ist ein ziemlich fester Ort mit 3 Batterien und Artillerie versehen, die Zugänge hiezu sind von Bosna Fluss immer langst des Baches Usora über das Dorf Stosana«. Tešanj ima 300 kuća.

Crtež travničke tvrđave

Posljednji detalj Miteserove tehničke djelatnosti jest travnički grad, plan grada i plan varoši i okoline Travnika. I ovdje je Miteser pokazao smisao za prikazivanje gradova i dao tako vjerno reljefnu sliku travničkog grada da upravo zadivljuje, kako po reljefnosti tako i po umjetničkom ukusu. Situacija varoši Travnika i okoline pruža takođe smisao za preglednost. I ovi jedinstveni primjerci snimanja terena pokazuju domet tehničkog snimanja ondašnje austrijske vojne vještine, izgled travničkog grada liči na savremeni avionski fotografski snimak. Podaci koje je pružio Miteser o broju stanovništva, broju kuća i drugih znamenitosti (džamija), izgledaju približno vjerni i ne pate od pretjeranosti. Podatak o vodovodu s Baš-Bunara, odakle se snabdijeva travnička varoš vodom iz 130 česama, koji, prema Miteseru, potiče iz predturskog perioda, ne izgleda vjeran.

Najzad donosimo takođe u prevodu opis travničkog grada onako kako ga je dao Miteser u januaru 1809 g.

»Crtež situacije oko Travnika,¹⁹ Budući da su Turci neobično obazrivi, nije se mogao izraditi crtež kako potpuno odgovara prirodi, ali ipak uglavnom ima ovaj položaj.

Travnik u Bosni podijeljen je na 12 mahale (gradskih četvrti) u kojima ima 10 džamija, od toga pet na svod i pet sagrađenih od drveta, i broji oko 3.000 kuća sa oko 12.000 stanovnika.²⁰

¹⁹ Ibid.

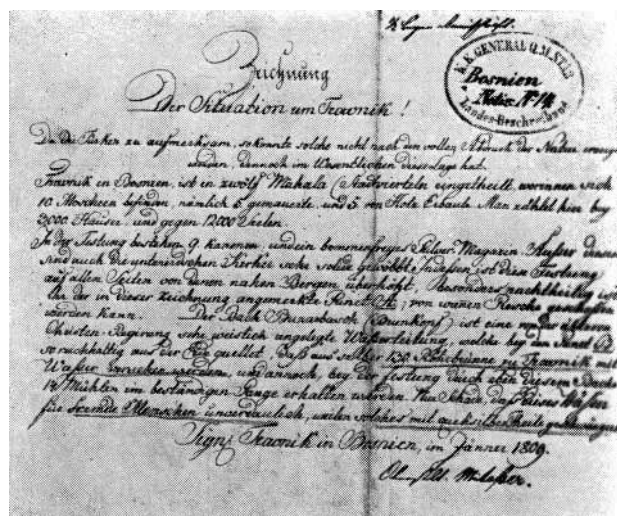
U tvrđavi postoji 9 topova i jedna baruthana zaštićena od bombi. Osim toga ima i podzemnih tamnica sa solidnim svodovima. Međutim, ova tvrđava je sa svih strana opkoljena višim brdima, a naročito je nepovoljna tačka koja je na crtežu označena sa A, odakle se mogu vršiti prodori. Potok Bunarbaš (Glava izvora) je vodovod koji je mudro sagrađila ranija hrišćanska vlada; taj izvor izbija kod tačke B tako obilno iz zemlje da se njime opskrbljuje 130 travničkih česama na cijevi, osim toga pored tvrđave isti potok stalno pokreće 14 mlinova.²¹ Samo je šteta što je ta voda za strance neprobavljiva, jer sadrži u sebi elemente žive.

Sign: Travnik u Bosni, u januaru 1809
Potpukovnik Miteser«.

S ovim se završava Miteserov rad u ovoj oblasti. Napominjemo da će njegovi crteži planova i gradova odlično poslužiti i za zbirke zavičajnih muzeja.

²⁰ Po Jukiću, Travnik je imao 1851 god. 12.000 stanovnika, 16 džamija od kojih je pet bilo od kamena i pet džemata. On kaže za travnički grad: »ima nešto grada slaba i 5 topova«. Sekretar Dalmatinskog namjesništva Rihard Erko proputovao je kroz Bosnu i Hercegovinu 1846 godine i za Travnik kaže ovo: »Travnik hat bei 9.000 Einwohner meistens Turken, wenigen Christen und ziemlich viel Zigeuner; in der nahen Umgegend der Stadt sind aber 3.000 Katholiken; die Häuser sind fast aus Holz gebaut mit hohen Schindeldachern« (Državni arhiv u Zadru, Atti presidiali dell' I. R. Governo della Dalmazia, anno 1848, busta IX, categoria X/1-6/326 pod naslovom: Die Relation uber die Verhältnisse Bosniens und der Herzegowina in mehrfachen Beziehung).

²¹ G. Bodenstern, Povijest naselja u Posavini 1718—1839, GZM, XX 1908. On spominje u Travniku mlinove i to »begluk vodenice« od kojih je jedna na šest vitlova.

Opis travničke tvrđave (original)